

LÖKÖS PÉTER

Ponam thronum eius sicut dies coeli

Egy 17. századi német prédikáció I. József magyar királlyá koronázásáról és Eger 1687-es visszafoglalásáról

Az egri vár kora újkori hadtörténetét, mindenek előtt az 1552-es és az 1596-os ostromot, számos, a kutatók előtt jól ismert mű dolgozta fel. Időről-időre felbukkan azonban egy-egy, főleg 16–17. századi egri vonatkozású idegen nyelvű könyvészeti emlék, amely eddig nem vonta magára a szakemberek figyelmét, és amely új szemponttal gazdagítja az Eger történelmére vonatkozó képet. Tanulmányomban egy olyan, eddig nem vizsgált német nyelvű prédikációt szeretnénk bemutatni és elemezni, amelyben Eger 1687-es visszafoglalása kap központi helyet.

Ha a prédikáció szerzőjének, Balthasar Knellingernek az életét kívánjuk bemutatni, nem vagyunk könnyű helyzetben, hiszen amint Sandra Binder, a Knellingerről szóló egyetlen kisonográfia szerzője is hangsúlyozta: „Von einer Sekundärliteratur zu Balthasar Knellinger kann im eigentlichen Sinne nicht gesprochen werden. In der Regel finden sich kurze Erwähnungen biographischer oder bibliographischer Art.”¹ Életét – Binder összegző kutatásaira támaszkodva – a következőképpen vázolhatjuk fel. Knellinger 1634. április 23-án született a bajorországi Viechtachban. 1652. július 9-én lépett be a jezsuita rendbe, belépése után Ingolstadtban tanult filozófiát és teológiát, majd Eichstättben szentelték pappá 1665-ben.² Ettől kezdve a müncheni Szent Mihály jezsuitakollégium hitszónoka volt.³ 1685 és 1688 között Augsburgban volt székesegyházi hitszónok. Megbecsültségét bizonyítja, hogy ez utóbbi tisztséget jezsuitaként betölthette.⁴ 1696. július 2-án hunyt el Münchenben.

Az utókor alapvetően pozitívan értékelt Knellinger prédikátori tevékenységét.⁵ Franz Anton Veith augsburgi tudóslexikona⁶ és erre hivatkozva az Augustin és Alois

¹ BINDER, Sandra, *Pater Balthasar Knellinger SJ (1634–1696). Ein bayerischer Prediger des Barock*, Oberviechtach, Stadt Oberviechtach, 2008 (Oberviechtacher Museumsschriften, 2), 22.

² Uo., 20.

³ A müncheni jezsuiták ekkoriban elsősorban a lelkipásztorkodás olyan területein fejtették ki tevékenységüket, mint a betegek, katonák, foglyok lelki gondozása.

⁴ BINDER 2008, i. m. 20.

⁵ Műveit l. Katalog *gedruckter deutschsprachiger katholischer Predigtsammlungen*, unter Mitw. von FRANZ M. EYBL, HEINRICH KABAS, ROBERT PICHL und ROSWITHA WOYTEK hg. von Werner Welzig, Bd. I., Wien, Verlag der Öst. Akad. d. Wiss., 1984 (Öst. Akad. d. Wiss., Phil.-hist. Kl., Sitzungsberichte, 430.), 194–197; Bd. II., Wien, 1987, 682–683.

⁶ VEITH, Franz Anton, *Bibliotheca Augustana, complectens notitias varias de vita et scriptis eruditorum, quos Augusta Vindelicæ orbi litterato vel dedit, vel aluit*, Alphabetum X, Augsburg, 1793, 41–42.

de Backer által összeállított *Bibliothèque des écrivains de la compagnie de Jésus* azon túl, hogy megemlíti augsburgi prédikátori tevékenységét, még csak a műveit sorolja fel⁷, Joseph Kehrein viszont prédikátori képességeivel kapcsolatban már így fogalmaz: „Ein fleißiger Prediger war der Jesuit Balthasar Knellinger, der ziemlich fließend spricht, sollte die Würde der Kanzel auch nicht überall gewahrt sein. Die Disposition ist übersichtlich und der Text oft, wenn auch nicht immer erschöpft.”⁸ Johann Nepomuk Brischar Németország katolikus hitszónokairól összeállított művében azt írja, hogy Knellinger prédikációinak felépítése, tagolása, stílusa, illetve a szerző erudíciója mind azt bizonyítják, hogy első rangú hitszónok volt.⁹

Az érdeklődés középpontjában azonban szinte kizárólag Knellinger vallásos tárgyú beszédei álltak, és a kutatók alig foglalkoztak török tárgyú prédikációival, pedig ezek fontos szövegemlékei a 17. századi német antiturcica irodalomnak. Csak Sandra Binder mutatja be őket nagyon röviden kis könyvében.¹⁰ A most tárgyalandó beszéd a négykötetes *Predigten Zu Zeit deß Türken-Kriegs Von Anno 1683. In welchen das Christen-Volk Zur Buß / vnd Andacht / Dann auch Zu Lob- vnd Dank-Sprechung Auffgemahnet worden*¹¹ című prédikációgyűjteményben olvasható. Szerzőnk az első kötet előszavában az antik gyökerekre visszanyúló 'sapientia et fortitudo' toposzt felhasználva indokolja, miért készítette ezeket a prédikációkat:

„Degen / vnd Feder haben einander zu allen Zeiten gute Dienst geleystet: vnd so bald nur der Soldat mit gespitzter Klinge wider den Feind außgezogen / hat gleich auch einer auß den Schrift-Stellern sein Feder zuspitzen angefangen. Vnderweilen zwar ist die Kriegs-Kunst mit der Schreib-Kunst in so enge Verbündnuß eingetretten / daß sie sich beyde auff ein Hand / welche so wol den Degen / als die Feder führen solte / zusam versprochen.”¹²

Így tett már Julius Caesar is, aki tollával leírta mindazt, amit kardjával tett – fűzi még hozzá. Majd így folytatja gondolatmenetét: „Gemeiniglich aber seynd zu so vngleicher Dienst-verrichtung zwey Händ erforderet worden / deren eine zwar den

⁷ BACKER, Augustin et Alois de, *Bibliothèque des écrivains de la compagnie de Jésus ou notices bibliographiques*, Cinquième série, Liège, L. Grandmont-Donders, 1859, 375–376.

⁸ KEHREIN, Joseph, *Geschichte der katholischen Kanzelberedsamkeit der Deutschen von der ältesten bis zur neuesten Zeit. Ein Beitrag zur allgemeinen Literaturgeschichte*, Bd. I., Regensburg, G. Joseph Manz, 1843, 83.

⁹ BRISCHAR, Johann Nepomuk, *Die katholischen Kanzelredner Deutschlands seit den drei letzten Jahrhunderten. Als Beitrag zur Geschichte der katholischen Kanzelberedsamkeit, sowie als Material zur practischen Benützung für Prediger*, Bd. III/2, *Die Kanzelredner aus dem Jesuitenorden*, Schaffhausen, Hurter'sche Buchhandlung, 1868, X–XI.

¹⁰ Vö. BINDER 2008, i. m. 37–39.

¹¹ KNELLINGER Balthasar, *Predigten Zu Zeit deß Türken-Kriegs Von Anno 1683. In welchen das Christen-Volk Zur Buß / vnd Andacht / Dann auch Zu Lob- vnd Dank-Sprechung Auffgemahnet worden*, Bd. I–IV, München, In Verlegung Johann Hermann von Gelder, / Chur-Fürstl: Hof-Buch-Handlern, Gedruckt bey Sebastian Rauch, 1687–1692.

¹² KNELLINGER I. köt., 1687, i. m. unpag.

Degen in Blut / die andere aber die Feder in Dinten eingedunket.”¹³ Ő azonban csak „fél szolgálatot” tud tenni és a hadi eseményeket tollával örökíti meg. Mind Julius Caesar példaként való említése, mind a ’kard és toll’ fontos eleme volt a már a humanizmus korában is népszerű toposznak, mely voltaképpen az uralkodó réteg ideálját volt hivatva megtestesíteni.¹⁴ Az előszó egy másik, később még tárgyalandó helyén Knellinger külön is kitér arra, hogy ő írásaival kívánja kivenni részét a török ellen vívott háborúból.

A barokk prédikátorok a rétorika által előírt öt fázis szerint írták meg beszédeiket.¹⁵ Az ’inventio’ feltételezi a téma kiválasztásánál a lehetséges források alapos áttanulmányozását és amint Urs Herzog kiemelte: „[...] obschon richtig ist, daß Christus am Kreuz und mithin die Schrift das erste und letzte ’Suchbuch’ zu sein hat, so ist doch ein Prediger, und erst recht einer des 17. und 18. Jahrhunderts, ohne eine größere oder kleinere Bibliothek, mindestens ein ’Notbibliothekchen’, schwer denkbar.”¹⁶ Szükségessé tette az ilyen kis könyvtárak használatát az időhiány, hiszen egy papnak sok prédikációt kellett tartani, és esetleg az is, hogy az illető szerényebb képességekkel volt megáldva. Különösen a falusi, illetve a kezdő papoknak volt nagy szüksége például prédikációgyűjteményekre segédeszközként.¹⁷ A 17–18. századi prédikációk kiadásának ugyanis fontos célja volt „a hitszónokok gyakorlati segítése, amely feltehetően jóval egyszerűbb megoldásokat kínált az érintettek számára, mint az elméleti retorikai segédkönyvek átböngészése”.¹⁸ Egy beszédgűjtemény előszavában a szerző utalhat is a szövegek további felhasználására. Így tesz Knellinger is negatív török-toposzokkal teli előszavában:

„Indessen aber mache ich mir die Hoffnung / es sollen dise meine wenige Predigen auch den Gegenwärtigen nicht vndienlich fallen; jnsonderheit denen in Dörfferen / Märckt / vnd Stätlein hin vnd wider außgetheilten Pfarrherren / Predigeren vnd Seelsorgeren. Dise wurden zuweilen gar recht daran thun wann sie jhre Zuhörer zur Andacht / vnd Gebett / theils zu vermeidung der Sünden / vnd emsiger Tugend-übung auffmahneten / damit der allgütige Gott die Kayserliche / Churfürstliche / vnd andere mit jhnen vereingigte Waffen noch ferners wider den grossen Land-Rauber / vnd Mord-sichtigen Verfolger deß Christlichen Nahmens segnen wölle. Es liget ja freylich denen Hirten ob / alles /

¹³ Uo.,

¹⁴ L. CURTIUS, Ernst Robert, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Tübingen, Basel, Francke, 1993, 176–188. – Magyar vonatkozásaihoz l. BITSKEY István, *Militia et littera (A magyarságkép változatai a kora újkori Európában)* = Uő., *Mars és Pallas között, Múltszemlélet és sorsértelmezés a régi magyarországi irodalomban*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2006 (Csokonai könyvtár, 37), 141–156.

¹⁵ Vö. HERZOG, Urs, *Geistliche Wohlredenheit: Die katholische Barockpredigt*, München, C. H. Beck, 1991, 195.

¹⁶ Uo., 197.

¹⁷ Uo., 198–199. L. még MOSER-RATH, Elfriede, *Lesestoff fürs Kirchenvolk. Lektüeranweisungen in katholischen Predigten der Barockzeit = Fabula*, 29(1988), 52–53.

¹⁸ MACZÁK Ibolya, *Elorzott szavak: Szövegalkotás 17–18. századi prédikációkban*, [Szigetmonostor], WZ Könyvek, [2010], 29.

was sie nur können / wider einen so rasenden / vnd heißhungerigen Türken-Wolff auff- vnd anzuhezen.¹⁹

Ezen túlmenően azért is hasznosak e beszédek, fejtegeti tovább, mert az alattvalóknak munkájukkal és verítékükkel kell hozzájárulni a még most is tartó török háború folytatásához, illendő tehát, hogy plébánosaik néha vigasztaló hírekkel vidítsák fel szívüket, hogy a hívek láthassák: pénzüket Krisztus dicsőségére és szent Evangéliumának terjesztésére fordítják. Emlékeztessék a plébánosok őket arra, hogy pénzüket Krisztusnak ajándékozták és a mennyben helyezték el kamatra, így a veszteséget nyereségnek fogják tartani vagy legalábbis sokkal könnyebben fogják elviselni.²⁰ Kiemeli még, hogy őt semmi fáradtság sem rettentí el, mert e háború jelentősége mindent megér. Hiszen oly sok rendtársa áldozta életét vagy nem kímélt fáradtságot, hogy a keresztény katonák lelki üdvét szolgálja a háborúban.²¹

Knellinger itt a birodalmi török adókra utal.²² Tudjuk, hogy a Magyarország felszabadítására indított háború költségeinek fedezéséhez nem volt elegendő az osztrák örökös tartományok által előteremthető összeg, szükség volt a birodalom egyéb részeinek adómegajánlására is.²³ Barbarics Zsuzsa kiemeli, hogy I. Lipót és udvara tisztában volt azzal, milyen fontos az alattvalók tájékoztatása a török elleni háború sikereiről, többek között az adómegajánlások ösztönzése végett is, amiben meghatározó szerepe volt a „Neue Zeitung”-oknak.²⁴ A bécsi udvar által folytatott törökellenes propaganda tehát a korabeli politikai rendszer szerves részét képezte. Fontos volt a török veszély, a negatív törökkép hangsúlyozása, hogy megnyerjék a rendeket az adó megszavazására, illetve a közvélemény tájékoztatása arról, hogy milyen sikereket értek el a török elleni háborúban.²⁵ Barbarics nem tér ki részletesen a szószék nyújtotta lehetőségekre, de mint példánk is mutatja, e tájékoztatásban a prédikációknak is fontos szerep jutott. Esetünkben például abban, hogy motíválja a „Türkensteuer” fizetését illetve bizonyítsa az adó hasznosságát. De azért is

¹⁹ KNELLINGER I. köt.1687, i. m. unpag.

²⁰ Uo.

²¹ Uo. – A török elleni harc kereszties háborúként való jellemzése az egész előszón végig vonul, és az egyes prédikációkban is nagy hangsúlyt kap.

²² L. ehhez: *Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, Hg. von Hösch, Edgar, Nehring, Karl, Sundhaussen, Holm, Wien, Köln, Weimar, Böhlau, 2004, 699–701.

²³ BARBARICS ZSUZSA, „*Türk ist mein Nahm in allen Landen...*”, *Művészet, propaganda és a változó törökkép a Német-római Birodalomban a XVII. század végén = Hadtörténelmi Közlemények*, 113(2000), 340–341. – Ezért nem véletlen, hogy a korabeli röpiratokban nem a magyarok szerepét hangsúlyozzák a török ellen elért sikereknél, hanem a Lotharingiai Károly, Miska Emánuel, Bádeni Lajos vagy Savoyai Jenő vezette császári seregeket.

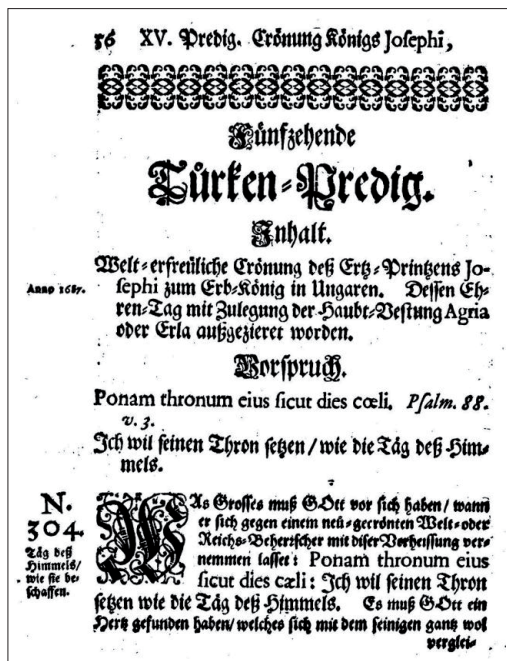
²⁴ BARBARICS 2000, i. m. 341. – A birodalom egyik legfontosabb hírközpontja egyébként épp Augsburg volt. L. Uo.

²⁵ Uo., 342–343. – Ehhez l. még HÖFERT, Almut, *Den Feind beschreiben: »Türkengefahr« und europäisches Wissen über das osmanische Reich 1450–1600*, Frankfurt a. M., New York, Campus, 2003 (Campus Historische Studien, 35), 76.

lényeges volt ez, mert „kezdetben a német fejedelemségekben nem mindenki helyeselte a háborút, amelynek kimenetele akkor még igen bizonytalannak tűnt, és sokan fel is tették a kérdést, vajon nem kellene-e a törökkel megegyezni.”²⁶

A tanulmány tárgyát képező harminchárom oldalas prédikáció címe (*Fünffzehende Türken-Predig*) a többihez hasonlóan csak a sorszámra utal.²⁷ Viszont rögtön a cím után egy tömör tartalmi összefoglaló olvasható: „Welt-erfreuliche Crönung deß Ertz-Prinzens Josephi zum Erb-König in Ungaren. Dessen Ehren-Tag mit Zulegung der Haupt-Vestung Agria oder Erla außgezietet worden.”²⁸ Már ebből is kitűnik: a szerző tágabb dimenzióba helyezi Eger 1687-es visszafoglalását azzal, hogy összekapcsolja I. József magyar királlyá koronázásával.²⁹ A szerző maga nevezi meg prédikációja fajtáját: „Lob- und Ehrenpredig.”³⁰ A szöveg keletkezése egyébként Knellinger augsburgi működésének idejére esik, amint erre két ízben is utal.³¹

A barokk prédikáció tehát elsőrangú kommunikációs lehetőség volt a hatalom számára, hogy a szélesebb közönséget ez úton is tájékoztassa politikai, hadi eseményekről, sikerekről. Jutta Schumann az e körbe tartozó beszédek két csoportját különbözteti meg. Az egyikbe tartoznak az ünnepi prédikációk, amelyeket nagy egyházi ünnepeken, az uralkodóház családi ünnepei vagy jelentős hadi sikerek alkalmából tartottak. Ezen fáradozások eredménye gyakran egy panegirikus mű lett, ami hozzájárult a dicsőített személy pozitív megítéléséhez. E beszédeket általában ünnepi publikum előtt tartották. A másik csoportba azok a prédikációk tartoznak, amelyek nem egy konkrét (ünnepi) alkalomból születtek.³² Knellinger e beszédét témája alapján egyértelműen az ünnepi prédikációk kategóriájába sorolhatjuk.

²⁶ BARBARICS 2000, i. m. 351.

²⁷ KNELLINGER III. köt. 1690, i. m. 56–88.

²⁸ Uo., 56.

²⁹ I. Józsefet 1687. december 9-én koronázták magyar királlyá, Rusztem pasa pedig december 17-én adta át az egri várat Antonio Caraffa tábornoknak.

³⁰ KNELLINGER III. köt. 1690, i. m. 59, 85.

³¹ Uo., 58, 70.

³² SCHUMANN, Jutta, *Die andere Sonne: Kaiserbild und Medienstrategien im Zeitalter Leopolds I.*, Berlin, Akademie Verlag, 2003 (Colloquia Augustana), 342.

Ennek Augsburgban is hagyománya volt, hiszen tudjuk például, hogy 1678-ban I. József születése alkalmából elrendelték, hogy minden templomban ünnepi prédikációt tartsanak.³³

Mivel a nyomtatott prédikációgyűjtemények elsősorban a papok számára készültek, a 'dispositio'-t rendszerint számozással, bekezdésekkel tették nyilvánvalóvá.³⁴ A használatot megkönnyítendő széljegyzeteket is találunk, amelyek összeolvasva a prédikáció rövid összefoglalását adják.³⁵ Az egyes beszédek Knellingernél is kisebb szakaszokra vannak osztva, amelyeket folyamatos lapszéli számozással látott el, és az egyes bekezdéseknél a lapszéleken nagyon rövid széljegyzeteket is olvashatunk. Ami pedig az 'elocutio'-t illeti, szerzőnk prédikációihoz a 'genus medium'-ot választotta.³⁶

A barokk prédikáció – szintén a retorikai szabályoknak megfelelően – általában három fő részből áll. A bevezetőben informálni kell a hallgatót a témáról, a záró részben a szerző visszatér a bevezetőhöz, e kettő tehát keretet képez. Nagy figyelmet kell fordítani az exordium kialakítására, amelynek azonban nem szabad túl hosszúnak lenni.³⁷ Az exordium esetünkben a 304. és 305. számú szakasz, terjedelme kevesebb, mint három és fél oldal, tehát teljesen megfelel a kívánalmaknak a hosszúságot illetően.

A prédikáció mottójaként a héber számozás szerinti 89. zsoltár 30. verse áll: „Ponam thronum eius sicut dies coeli. Psalm. 88. v. 3. Ich wil seinen Thron setzen / wie die Täg deß Himmels”.³⁸ Az idézet az egész szövegen végighúzódik. Nem véletlenül választotta Knellinger épp a 89. zsoltárból ('Sirató ének Dávid háza felett') a mottót. Ez a zsoltár ugyanis az ún. királyzsoltárok közé tartozik, melyek közös vonása, hogy egy király személyével foglalkoznak.³⁹ A „ponam perpetuum semen eius et thronum eius sicut dies caeli”⁴⁰ mondat Dávid király utódaira vonatkozik, akik örökök Izrael felett fognak uralkodni. „Mivel a királyok Dávid házának tagjai, a dinasztia választottságát kijelentő ünnepélyes isteni ígéret (2 Sám 7) többszörösen visszhangot kap a királyzsoltárokból (2, 6 köv.; 45, 7; 89, 4–5.20–38; 132, 10 köv.)”⁴¹ Az exordiumban Knellinger ezt az idézetet értelmezi. Milyen terve lehet Istennek, ha egy újonnan megkoronázott uralkodóval ezt az ígéretet tudatja: „ponam

³³ Uo., 347–348. – I. Józsefet a harmadik kötet megjelenésének évében, 1690. január 26-án épp az augsburgi dómban koronázták római-német királlyá.

³⁴ HERZOG 1991, i. m. 225–226.

³⁵ Uo., 219–220.

³⁶ Knellinger erről vallott nézeteit hosszasan fejtegeti a *Predjgen / Auf alle / Sonntäg / Deß gantzen Jahrs* [...] (München, 1691) című beszédeggyűjteményének előszavában, vö.: WELZIG 1984, i. m. 194–197. – L. még ehhez HERZOG 1991, i. m. 252–253.

³⁷ Uo., 227.

³⁸ KNELLINGER III. köt. 1690, i. m. 56. – Véltetően nyomdahiba folytán az eredetiben nem a 30. vers áll forrásjelölésként, hanem a 3.

³⁹ RÓZSA Huba, *Az Ószövetség keletkezése: Bevezetés az Ószövetség könyveinek irodalom- és hagyománytörténetébe*, Bp, Szent István Társulat, 1986, 553.

⁴⁰ *Biblia Sacra iuxta Vulgatam versionem*, Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 1983³, 883.

⁴¹ RÓZSA 1986, i. m. 553.

thronum eius sicut dies coeli”? Olyan szívet kellett találnia Istennek, amelyiket az övével (ti. Dávid királyéval) össze lehet hasonlítani, és éppen ezért megérdemli, hogy Dávid királlyal egyenértékűnek tartsák, ugyanazzal a kegyvel tekintsenek rá és ugyanazokkal a javakkal ajándékozzák meg.⁴² Mit jelentenek azonban a „dies coeli” szavak? – teszi fel a kérdést. A választ Jézus, *Sirák fiának könyve* segítségével adja meg: „Quare dies diem superat et iterum lux lucem? [...] A Domini scientia separati sunt” (Sir 33, 7–8). Tehát Isten bölcsesége folytán a napok nem egyenlőek.⁴³ Ez az egyenlőtlenség azonban kettős. Egyrészt a napok (tkp. a nappalok) téli és nyári hosszúsága közötti különbséget kell alatta érteni, másrészt az Isten (pontosabban egyháza) által bevezetett vásár- és ünnepnapokat, ami által egyes napok különös méltóságra emelkedtek.⁴⁴ Ha már most Isten külön megígéri az uralkodóknak, hogy trónjaikat olyanná teszi, mint az egeknek napjait, akkor azt kell gondolni, hogy a legjobb napokkal ajándékozza meg őket, hiszen „magnum magna decent”.⁴⁵ Ezt követően a fentebbi mottót I. József-re vonatkoztatja:

„Weilen mich dann gedunket / die neü-gecrönte Majestät in Ungaren Josephus, dises Nahmens der Erste / seye der hochgesegnete Favorit, und Günstling / ja wol gar der zartgeliebte Aug-Apfel Gottes / so deüte ich auf ihne auß das schon obverstandene Versprechen Gottes: Ponam thronum eius sicut dies coeli: Ich wil seinen Thron setzen wie die deß Himmels; verstehe aber unter disen Himmels-Tägen die allerausserlesenste Täg / so die Sonne mit sich hereinführen kan [...].”⁴⁶

Így József napjai, ha nem is mind, de többségében csupa válogatott, „égi napok” lesznek, mégpedig itt is kettős értelemben: egyrészt nem rövid, hanem a leghosszabb nyári napok, másrészt csupa vásár- és ünnepnap.⁴⁷

Az exordium gyakran végződik a figyelmes hallgatás kérésével.⁴⁸ De ez hiányozhat is, főleg akkor, ha a szónok a hallgatóság számára ismert és megbecsült vagy már nem fiatal.⁴⁹ Esetünkben sincs ilyen kérés, ennek a hiányát az magyarázhatja, hogy amikor e beszéd keletkezett, akkor Knellinger már körülbelül két éve volt Augsburgban székesegyházi hitszónok. Viszont néha egy fohász állhat az exordium végén, itt is találunk ilyet: „GOTT stehe mir bey mit seiner Gnad; damit ich mein vorhabende Lob- und Ehren-Predig zu glücklicher Endschaft bringen möge.”⁵⁰

A 306. szakasszal kezdődik a beszéd középső része, amit a szerző két részre oszt. Az első részben kifejti, hogy a magyar korona most egy olyan fején van (ti. I. József fején), amelyen sokáig lehet, és ha valaha is lekerül onnan, akkor nem lesz

⁴² KNELLINGER III. köt. 1690, i. m. 56–57.

⁴³ Uo., 57.

⁴⁴ Uo., 57–58.

⁴⁵ Uo., 58–59.

⁴⁶ Uo., 59.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ HERZOG 1991, i. m. 229.

⁴⁹ Uo., 230.

⁵⁰ KNELLINGER III. köt. 1690, i. m. 59.

bizonytalan a helye, mint eddig, „dann sie ist anjetzo dem hochpreislichen Hauß Oesterreich erblich aufgesetzt worden / und weist schon / in was für einer Ordnung / sie von einem Hautb zu dem anderen wandern solle.”⁵¹ De csak az Ég tudja, hogy a Habsburg-ház hány fejére fog még szállni e korona. Erősen reméli azonban, hogy ugyanaz mondatik I. Lipótnak fiáról, Józsefről, ami Dávidnak mondatott fiáról, Salamonról: „Stabiliam thronum regni eius in sempiternum: Ich wil bevestigen den Thron seines Reichs in Ewigkeit.”⁵²

Isten azonban a trón öröklésénél különbséget tesz a királyok között. A hű és istenfélő királyoknak koronás utódok hosszú sorát ígéri, akik viszont nem kötelesség-szerűen teljesítették szolgálatukat, azokat a jogar gyors visszavételével fenyegette. Ezt példákkal is részletesen bemutatja, előbbieik közé sorolva például Dávid királyt, utóbbiak közé Sault.⁵³ „Aus disem erhellet nun kar / daß es ein sonderbare Gab Gottes seye / wann er einem Haus die königliche Cron erbrechtig einhändiget. Dann auf solche Weis bescheret er ihme ein Herrschung / die da seyn solle / Wie die Täg deß Himmels [...] und zwar solche Himmels-Täg / die nicht kurtz / sonder lang tauren / und also wolgemässene Sommer-Täg seyn werden.”⁵⁴ Amelyik király viszont halála után nem tudja gyermekeire vagy valamelyik rokonára hagyni a koronát, hanem a vak szerencsére bízva, annak napjai nem „égi napok” lesznek, hanem olyanok, mint a fűé (vö. Zsolt 103,15), vagyis gyorsan elmúlnak.⁵⁵

Most viszont egy olyan király ül Magyarország trónján, akire a 61. zsoltár hetedik sora illik: „Dies super dies regis adijcies, Du / O GOtt / wirdest hinzulegen Täg über die Täg deß Königs”.⁵⁶ Mert ha e király meg is hal majd, további napok jönnek, és ezek is az ő napjai lesznek. Amíg a dicsőséges Habsburg-ház fennáll, addig az ő napjai is tartanak, és ahányszor csak egy új „felséges” ágacska kihajt, akkor az ő napjai is újra „kizöldülnek”.⁵⁷

Amde mit mondjon a török szultánnak? – teszi fel ezután a kérdést. Hiszen az sok-sok évvel ezelőtt magáhoza ragadta a magyar király címet és kétsége sem volt afelől, hogy a Habsburg-házat elűzheti a magyar trónról. Nos, ennek a véres föld-rablónak („blutiger Land-Rauber”), a török zsarnoknak („Türkischer Wütherich”) csak azt tudja mondani, amit Izajás mondott a Babilóni birodalomról (mivel most Babilón a török uralma alatt áll):

„Fort hinaus mit dir auß Ungaren / bißhero so hochtrabendes / anjetzo aber so stark gedemütigtes Türken-Geschwader: Non est tibi solium, Es ist allhier kein Thron für dich. Sede in terra, Setze dich auf die Erden. Sede in pulvere, Setze dich in den Staub. Und lerne von dem Staub / quem projicit ventus

⁵¹ Uo., 60.

⁵² Uo.

⁵³ Uo., 60–62.

⁵⁴ Uo., 63.

⁵⁵ Uo., 63–64.

⁵⁶ Uo., 64.

⁵⁷ Uo.

à facie terrae, den der Wind von dem Angesicht der Erden hinweg wähet / daß dein Herrlichkeit nichts als ein lauterer Staub seye [...].⁵⁸

A török uralma tehát mulandó, a szerző itt a német barokk költészetben is gyakori 'por' hasonlatot használja a mulandóság érzékeltetésére. És mondja meg annak is, folytatja, aki a török trónjának árnyékában akart fejedelmként uralkodni, hogy török szokás szerint mindketten üljenek a földre. A szultánnak el kell vesztetni a koronát, utóbbinak pedig a fejedelmi süveget.⁵⁹ Itt csak a lapszéli jegyzetből derül ki, hogy Thököly Imrére utal, akit a szultán 1690. július 8-án, a harmadik kötet megjelenésének évében nevezett ki Erdély fejedelmévé, de Bádeni Lajos október végén ki is üzte Erdélyből. Mivel Knellinger itt múlt időben fogalmaz („als Fürst / hat herrschen wollen”), a beszédet az 1690. esztendő utolsó két hónapjában kellett papírra vetnie. Tehát naprakész volt az információk terén. Ezután külön kiemeli, hogy József Isten kegyelméből lett uralkodó:

„Cron / und Thron gebüren Josepho, von deme wir ein fast gleiches erfüllet sehen / was dorten der Engel bey Luca versprochen: Dabit illi Dominus Deus sedem David patris eius: Es wird ihme GOTT der HErr geben den Sitz Davids seines Vatters. Und wir sehen / daß GOTT der HErr Josepho gegeben hat den Sitz seines Vatters Leopoldi: Ja GOTT hat dises gethan; dann fürwah die Hofnung / daß solches geschehen solte / ware bey Anfang dises letsten Türken-Kriegs dermassen schlecht / daß ihrer vil schon gänzlich daran verzweiflet.”⁶⁰

A Lukács evangéliumából származó idézet (Lk 1,32) használata itt azért is feltűnő, mert az (az annunciáció részeként) eredetileg nem egy földi királyra vonatkozott, hanem magára Jézusra. A Bibliában jártas olvasónak vagy hallgatónak nyilván eszébe jutott Lukács következő verse (Lk 1,33), amit Knellinger itt nem idéz: „et regnabit in domo Iacob in aeternum et regni eius non erit finis”.⁶¹ Ez is tovább erősíthette a Knellinger által korábban már kifejtett vágyat, hogy tudniillik a Habsburg-ház mindörökké a magyar trónon üljön.

A trónöröklés rendjét igazoló, bibliai párhuzamokkal alátámasztott argumentáció azonban nem csak a korabeli prédikációkban bukkan fel. Hasonló érvelés olvasható például Johann Nicolaus Flämitzer osztrák hadbíró, a bécsi udvar „publicistája” „Ewige Vermählung des Glorwürdigsten Erz-Hauses Oesterreich / mit der Ungarischen Königs-Cron [...]” (Nürnberg, 1688) című könyvében is:

„Und was wolte man mehr / dann daß GOTT / als ein Stifter aller guten und heilsamen Ordnungen / Ausweiß der Heil. Schrifft selbst die Ordnung des Successions-Rechts in dem Reich seines Volkes stabiliret hat: welches nachmahls / wie in dem Biblischen Text klärlich zu lesen / an dem König Salomon / und dessen Sohn / Roboam / als Königlichen Thron:Erben / auf gleiche Weis beobachtet worden /

⁵⁸ Uo., 65.

⁵⁹ Uo., 66.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ *Biblia Sacra* 1983, i. m. 1606

indem die Wort der Heil. Schriftt also lauten / am ersten Ort: und Salomon saß auf dem Stuhl seines Vatters David / und sein Königreich ist sehr fest gesetzt worden / und an dem andern Ort: Und Salomon entschlief in der Stadt David seines Vaters / und sein Sohn Roboam ward König an seine Statt.⁶²

A Dávidra, Salamonra és Roboámra való hivatkozás itt is azt hivatott alátámasztani, hogy nem választott király követte az uralkodót a trónon, hanem az előd fia. Knellinger érvelése tehát megegyezik Flämitzer kortárs politikai iratának érvelésével. Fontos itt utalni Rózsa Huba megállapítására, miszerint Dávid király trónutódlásának leírásánál a bibliai szöveg szerzője is „érezkelteti, hogy a jó és rossz emberi döntések hátterében rejtett isteni vezetés érvényesül: ’mert Jahve így rendelkezett’ (2 Sám 17,14 vö. 2 Sám 11,27; 12,24; 14,14). Kapcsolatban áll a bölcsességi gondolkodással, amely felismeri az isteni irányítást a történelemben, az emberi cselekedetekben [...]”⁶³

Knellinger így érvel ezután: Isten tettei csodálatosak, hiszen korábban csak azért ingatta meg a Habsburgokat a magyar trónon, hogy utána még jobban megszilárdítsa őket ott. A háború, ami egyébként mindent lerombol, itt a Habsburg-ház magyar királyi trónját erősítette meg.⁶⁴ Vagyis a török uralma is Isten akarata volt, hogy ezáltal a Habsburgok magyarországi hatalmát megszilárdítsa. Érdekes párhuzam vonható itt a szintén jezsuita Georg Haidlberger 1678-ban, I. József születése alkalmából az augsburgi dómban tartott ünnepi prédikációjával, amelyben a szerző emlékeztet a Habsburg-ház, illetve I. Lipót által elszenvedett sorscsapásokra, amelyeket úgy értelmez, hogy ezekkel Isten tette próbára őt, s gyermeke születése is Isten ajándéka Lipót szilárd hitéért.⁶⁵

Knellinger szerint a fent kifejtettek miatt kérdéses, hogy a jövőben érvényes-e még a mondás „Bella gerant alij: Tu felix Austria nube.”⁶⁶ Hiszen Ausztria most háború révén nyert sokat. Ezért inkább azt kell mondani, hogy mindkettő, a házasság és a háború is beválik: „Ja daß es so gar mit Kriegen heürate / und mit dareinschlagen Hochzeit halte. Dermalen hat Oesterreich die edelste Princessin Victoria, um welche alle grosse Welt-Herrscher sich inständigest bewerben / zur Ehe bekommen.”⁶⁷ Erre az „esküvőre” a Harsányi-hegynél került sor. Ezzel a szerző az 1687. augusztus 12-én lezajlott és második mohácsi csataként is emlegetett nagyharsányi csatára

⁶² FLÄMITZER, Johann Nicolaus, *Ewige Vermählung des Glorwürdigsten Erz-Hauses Oesterreich / mit der Ungarischen Königs-Cron* [...], Nürnberg bey Johann Ziegern, 1688, 29–30. – L. ehhez *Magyarország története tíz kötetben*, főszerk. Ember Győző, Heckenast Gusztáv, IV/1, *Magyarország története 1686–1790*, Bp., Akadémiai, 1989, 86; VARGA J. János, *Die Notwendigkeit einer neuen Einrichtung Ungarns nach der Türkenzeit (Einleitung) = Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn (1688–1690)*, Hg. von János Kalmár und János J. Varga, Stuttgart, Franz Steiner, 2010 (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa, 39, Quellen, 1), 47–48.

⁶³ RÓZSA 1986, i. m. 257.

⁶⁴ KNELLINGER III. köt. 1690, i. m. 66.

⁶⁵ SCHUMANN 2003, i. m. 348.

⁶⁶ KNELLINGER III. köt. 1690, i. m. 67.

⁶⁷ Uo.

utal, amelyben a Lotharingiai Károly vezette keresztény seregek súlyos vereséget mértek a törökökre.⁶⁸

„Victoria” termékenységének számos bizonyítékát adta, folytatja tovább, felsorolja a keresztény kézre került helyeket Szlavóniában és másutt. De mindenek felett áll az, amit a dicsőséges Habsburg-háznak igen gazdag nászajándékként hozott, tudniillik az örökösödést. Ő ebből arra következtet, hogy József napjai vélhetően csupa „égi napok” lesznek, azaz nyári és ünnepnapok.⁶⁹

Ezeknek a trónöröklésről szóló fejtegetéseknek a háttérében az öröklési jog körüli viták és az 1687–88-as országgyűlés áll. Miután I. Ferdinándot 1526-ban királlyá koronázták, arra törekedett, hogy örökösödési szerződések és törvények révén a magyar trónt ne csak fia, hanem az egész Habsburg-ház számára biztosítsa. Az 1538-as váradi békében kimondták, hogy János király halála esetén ország részét akkor is Ferdinánd vagy leszármazottai öröklik, ha Jánosnak fia születne. Ezt az öröklést ismerte el a magyar országgyűlés az 1547. évi 5. törvénycikkben „minden időre”.⁷⁰ „A királyválasztásnak tehát ezekben az időkben már csupán az a jelentősége, hogy az a királyi hatalom, melyet a király öröklési jogán úgyis elnyer, a rendektől származik át a királyra, s nem pusztán «ipso facto» az öröklés jogából és tényéből.”⁷¹ I. Ferdinándtól I. Lipótig – Miksa kivételével – a magyar országgyűlés mindig megválasztotta formálisan azt a főherceget, akit az uralkodó a Habsburg-ház törvényei és szokásai szerint utódjának és magánjogi örökösének kijelölt.⁷² A gyakorlatban erre mindig a primogenitura sorrendje szerint került sor.⁷³

I. Lipót abszolutizmusával és az uralkodói hatalomról vallott felfogásával azonban ellenkezett az a felfogás, hogy a magyar királyi hatalom a magyar országgyűléstől származik. Ő hatalmát Istentől eredeztette az egyház felfogásának és az akkori államelmélet jegyében. Am „míg a középkori «Isten kegyelméből» uralkodó király választás útján is nyerheti el trónját, s ez a földi hatalomátruházás mit sem változtat királyi hatalmának, jurisdicciójának isteni eredetén, addig az újkori (abszolút) uralkodó összeegyeztethetetlennek látja a választást az ő abszolút hatalmával, melyet szintén Istentől származtatott.”⁷⁴ Mivel az ország döntő részben a császári seregeknek köszönhetően szabadult fel a török uralom alól, Bécs fegyverrel hódított tartománynak tekintette Magyarországot, és ez – Hugo Grotius jogtudós érvelésével összhangban –

⁶⁸ L. ehhez: NAGY László, *A török világ végnapjai Magyarországon*, Bp., Zrínyi, 1986, 169–170; SUGÁR István, *Lehanyatlak a török félhold*, Bp., Zrínyi, 1983, 187–192.

⁶⁹ KNELLINGER III. köt. 1690, i. m. 67–68.

⁷⁰ BARTONIEK Emma, *A magyar királykoronázások története*, [Budapest], Magyar Történelmi Társulat, [1939], Reprint, Bp., Akadémiai, 1987 (A Magyar Történelmi Társulat könyvei, 4), 91–92. – A Habsburgok persze különböző szerződésekkel már 1527 előtt is igyekeztek a magyar trónt a maguk számára biztosítani. Vö. CSIZMADIA Andor, KOVÁCS Kálmán, ASZTALOS László, *Magyar állam- és jogtörténet*, szerk. Csizmadia Andor, Bp., Tankönyvkiadó, 1975, 211.

⁷¹ BARTONIEK 1987, i. m. 92.

⁷² Uo., 96.

⁷³ CSIZMADIA, KOVÁCS, ASZTALOS 1975, i. m. 211.

⁷⁴ BARTONIEK 1987, i. m. 97.

jogalapot nyújtott arra, hogy az udvar Magyarországot fegyverrel szerzett jogán saját érdekei szerint rendezze be.⁷⁵ A természetjogi iskola egyébként hatással volt a Kollonich Lipót vezetésével elkészített „Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn (1688–1690)” című tervezetre is, többek között az uralkodói hatalomról írtak vonatkozásában. Lehetővé tette ugyanis, hogy az uralkodói hatalom a jog és az adózás területén korlátozza a nemesség előjogait.⁷⁶

Buda visszafoglalása után Bécsben felismerték, hogy a Habsburg-ház hatalmi érdekei a Magyar Királyság alkotmányának megerősítését követelik meg. Ugyanis ha ezt nem tették volna meg, akkor elveszett volna a hódítások jogalapja is.⁷⁷ A bécsi udvarban az alkotmányos örökös királyság hívei kerekedtek felül, és 1687 októberében Pozsonyban megnyílt az országgyűlés. Törvénybe iktatták a választó királyság helyett a Habsburgok örökös királyságát és eltörölték az Aranybulla ellenállási záradékát.⁷⁸ Ezen túlmenően sikerült elérni, hogy a kilenc éves József főherceget az elsőszülöttségi trónöröklési jog alapján december 9-én megkoronázzák.⁷⁹

Knellinger hosszas érvelése ezen túlmenően jól alátámasztja azt is, amit az első kötet előszavában kifejtett, hogy tudniillik a hallgatóságnak be kell mutatni, hogy a török elleni háborúra tőle elvett pénz nem kidobott pénz, hanem egyenesen Isten tervét valósítja meg, hiszen a háború révén ülhetnek I. József és utódai a magyar trónra.

Ennek az öröklési törvénynek Knellinger magyar rendtársai között akadt egy bírálója is Csete István személyében. Csete beszédei a 18. század legelső éveiben keletkeztek, tehát alig több mint tíz évvel Knellinger prédikációskötetének megjelenése után. Ahogy Knellinger is vallási érvekkel érvelt a trónöröklés mellett, úgy Csete számára is vallási okból elfogadhatatlan a trónöröklési jog, utóbbi ugyanis a középkori idoneitást tartotta elsődleges szempontnak, hiszen a kereszténység nem ismerhet el más jogalapot, csak a keresztény értelemben vett uralomra termettséget, sőt a trónörökös kijelölési jogát a mennyei hatalomra bízva. A választás joga ugyanakkor az országgyűlés joga.⁸⁰

A 313. szakasszal kezdődik a prédikáció középső részének második egysége. Hogy József napjai vélhetően csupa „égi napok” lesznek, azt az is sejteti, hogy koronázása napjának (december 9.) előestéje kettős ünnepnap volt. Máskor az ünnep vigíliája rendszerint bőjti vagy gyásznapi, de itt az ellenkezője történt. December 8-án ünnepelte ugyanis az egész keresztény világ a Szeplőtelen Fogantatás ünnepét, és „an eben disem achten Tag Decembris wurden die Vertrags-Puncten von Übergab der vortrefflichen Vestung Agria oder Erla von Keiserlicher Hand unterschriben [...]”.⁸¹

⁷⁵ Uo., 97–98.

⁷⁶ VARGA 2010, i. m. 32.

⁷⁷ EMBER, HECKENAST 1989, i. m. 84.

⁷⁸ Uo., 85.

⁷⁹ Uo., 86.

⁸⁰ BARTONIEK 1987, i. m. 103–104.

⁸¹ KNELLINGER III. köt. 1690, i. m. 68–69.

Ezt az egyezményt azonban Lipót császár valójában december 7-én írta alá.⁸² Annak, hogy Knellinger december 8-át adja meg az egyezmény aláírása napjának, két oka lehet. Vagy olyan szöveg lehetett a forrása, amelyben az egyezmény aláírásának napjaként december 8-át említik, vagy tudatosan „kegyes csalást” követett el, hogy a koronázás napjának előestéje kettős ünnep legyen. Véleményem szerint az utóbbi a valószínűbb. Majd így folytatja beszédét:

„Es ist nicht ohne⁸³ / daß wir an Eroberung⁸⁴ der Ungarischen Haupt-Stadt Ofen den königlichen Reichs-Thron widerum in Besitz genommen; aber so lang uns Erla noch abgangen / so lang haben wir Ofen nit gantz gehabt. Wie da? Und warum nit? Antwort: Erla hanget an Ofen / und Ofen an Erla / eine ist der anderen Mutter / eine der anderen Tochter. Ofen ist die Mutter der Statt Erla; dann nach Brauch der Göttlichen Schrift (massen wir schon daroben in der dritten Predig verstanden) werden alle Stätt / und Stättlein eines gantzen Reichs Töchter der königlichen Sitz- oder Haupt-Statt genennet: Und darum ist freilich Erla ein Tochter zu Ofen. Aber Erla ist auch ein Mutter zu Ofen / dann sie ist die Bischöffliche Haupt-Statt / worunter Ofen gehörig. Ihr müsset eüch nit verwunderen / Geliebte / daß Ofen / wiewolen es die vornehmeste Reichs-Statt in Ungaren ist / dennoch kein Bischöffliche Statt seye: Wir dürffen gar nit weit gehen / so sehen wir eben dergleichen in unserer Nachbarschaft. München ist die Haupt-Statt in dem gantzen Chur-Fürstentuhm Beyren / und so gerechnet ist Freysing ihr Tochter; darneben ist München kein Bischöffliche Statt / sonder hat zu ihrer geistlichen Mutter die erstbenante Statt Freysing. Also / sag ich / bekennet sich die Statt Ofen zu Erla / und verehret selbige als ihr Bischöffliche Mutter.”⁸⁵

Nem véletlen, hogy Budával kapcsolja össze itt Egert, hiszen Budát alig több mint egy évvel azelőtt, 1686. szeptember 2-án foglalták vissza a töröktől, és ezzel a Magyar Királyság fővárosa került Habsburg kézre. Annak a Magyar Királyságnak a fővárosa, amelynek királyává most I. Józsefet koronázták, és amelynek visszafoglalását Európaszerte megünnepelték.⁸⁶ A „den königlichen Reichs-Thron widerum in Besitz genommen” megfogalmazással Knellinger arra utal, hogy a Habsburgok joga a magyar trónra nem újkeletű, hanem már régebbi. Ezen túlmenően a Buda és Eger közötti anya-leány kapcsolat azt a célt is szolgálhatta, hogy emelje Eger visszaszerzésének jelentőségét, vagyis hogy nem egy jelentéktelen kis váracska jutott a koronázás előestéjén Habsburg kézre, hanem egy fontos hely. Az egri székesegyházat (a két érsekséget leszámítva) a legelőkelőbb magyar székesegyháznak nevezi, ezzel is tovább emeli jelentőségét. Az egri vár jelentőségével egyébiránt tisztában voltak a keresztény seregek vezérei is, mind Antonio Caraffa mind Lotharingiai Károly szorgalmazták Eger felszabadítását, hiszen a török onnan bármikor hátba támadhatta volna a keresztény seregeket, adózás alatt tartotta Felső-Magyarország megyéinek egy részét és megakadályozhatta volna, hogy a császár megszerezhesse az innentől

⁸² Vö.: SUGÁR István, *Az egri vár története*, Bp., Zrínyi, 2002, 188.

⁸³ „Es ist nicht ohne” = nem alaptalan [azt állítani], nem tagadható.

⁸⁴ „an Eroberung” = elfoglalásával

⁸⁵ KNELLINGER III. köt. 1690, i. m. 69–70.

⁸⁶ KNAPP, Éva, RÓZSA György, *Buda visszafoglalása (1686. szeptember 2.) a bécsi Szent Család Társulat röplapján* = *Magyar Könyvszemle*, 123(2007), 216.

Szatmárig terjedő részt.⁸⁷ De megszerzését Miksa Emánuel bajor választófejedelem is nagy fontosságúnak tartotta.⁸⁸

Hálát ad továbbá szerzőnk Szűz Máriának azért, hogy Szeplőtelen Fogantatásának ünnepén eszközölte ki Eger megtisztítását a „török szennytől”. Hiszen Buda öröme így lett teljes. Transzcendentális dimenziót is kap ezáltal Eger megtisztítása a „török szennytől”, hiszen a Szeplőtelen Fogantatás ünnepén történt („an dem Fest ihrer allerreinesten Empfängnuß”), azaz annak az ünnepén, hogy Mária fogantatásától mentes volt az eredendő bűntől. Utalni kell itt arra, hogy a törökellenes motívumok a barokk prédikációkban gyakran összekapcsolódnak Szűz Mária segítségének motívumával.⁸⁹ Majd szerzőnk kijelenti:

„Gleichwol haben wir noch gantze acht Täg / nach vollbrachter Crönung / auf den endlichen Abzug der Türken auß Erla / welcher den 17. Decembris geschehen / warten müssen. Und ich hab mit meiner Predig / von der Crönung / auch biß dahin gewartet. Anjetzo aber seynd die Schwein außgetriben / und haben die Christliche Schäflein ihren vor ungefähr ein und neüntzig Jahren verlassenen Schaaf-Stall widerum bezogen.⁹⁰

A datálás pontos: valóban ekkor történt a vár átadása⁹¹, és pontos a hódoltság időtartamának a megadása. Itt a szerző elárulja azt is, hogy eredetileg mikor tartotta a prédikációt. Felbukkan továbbá az 1552-es egeri ostromleírások egyik gyakori hasonlata, a juhakol, amit Tinódi Sebestyén említ „Eger vár viadaljáról való éneké”-ben. Itt Ahmed fővezér az ostrom eredménytelenségét látva így korholja Ali pasát:

„Amhát pasát mondják volt az sáncokba,
Igen bosszankodik Ali basára,
Hogy őt hívta ilyen biztatásokba:
Őt senki meg nem várja végházakba.

Rossz akolnak monta vég Egör várát,
Barmoknak mondta az porkolábokat,
Vélők való huszárok, drabantokat.
Ugyan sírva szidja budai basát.

’Mennyet jártam mind ez széles világba,
Sok várakat vívtam sok országokba,
Jobb vitézökre sem találtam házba,
Mint ez rossz akolnak vélt Egör várba.’” (1540–1551 sor).⁹²

⁸⁷ SUGÁR 2002, i. m. 168–172.

⁸⁸ SUGÁR 1983, i. m. 196.

⁸⁹ POHLMANN, Constantin, *Das Türkenmotiv in der Barockpredigt = Franziskanische Studien*, 38(1956), 214.

⁹⁰ KNELLINGER III. köt. 1690, i. m. 70.

⁹¹ Vö.: SUGÁR 2002, i. m. 192–195.

⁹² *Tinódi egeri históriás énekei*, A bevezető tanulmány, a szövegátírás és a jegyzetek Sugár István munkája, Eger, Gárdonyi Géza Társaság, 1974 (Gárdonyi Géza Társaság Kiskönyvtára, 2), 139.

Hasonló szavakkal korholja Ahmed Ali pasát Csabai Mátyás „Encomium arcis Agriae” (Wittenberg, 1556) című költeményében is (539–564 sor)⁹³, illetve Christian Schesäus „Ruina Pannonica” (Wittenberg, 1571) című művében (561–568 sor).⁹⁴ Csakhogy Knellingernél pozitív értelemben szerepel a juhakol, amiből kiűzték a disznókat, azaz a törököket, és amelybe most a keresztény báránykák visszatérhetnek. Mivel a muszlimok számára a disznó tisztátalan állat, ezért különösen sértő ez a megnevezés. Ezután szól az 1552-es ostromról:

„Aber ich muß nit allein dasjenige erinnern / was wir an Erla geistlicher Weis gewonnen; sonderen auch wie hoch diser Platz wegen seiner Stärke / und Vestungs-Gebäuden zuschätzen. Dises aber kan ich auf kein andere Weis besser erklären / als wann ich erzehle / mit was grossem Kosten / und Blut-Vergiessen uns vor Jahren solcher von den Türken auß Handen seye gerissen worden. Das erste mal / wie Johannes Sambucus in seiner hiervon Lateinisch verfaßten Beschreibung erzehlet / seynd die Türken in dem Herbstmonat deß tausend fünfhundert / und zwey und fünfzigsten Jahrs mit grosser Macht dafür gerucket; und obwolnen sie allen möglichen Gewalt dargegen angewendet / auch allem ihren List / Kunst / und Erfahrungheit aufgeboten; über das noch das Unglück durch Anzündung 24. Pulver-Fäßlein den Belägerten grossen Schaden zugefüget / den Türken hingegen nit geringen Muht gemachet / die Belägrte mit Stucken / unterlegtem Feür / und heftigem Anlauffen auf alle Weis zuängstigen / haben doch die Muht-volle Christen / unter ihrem Heldenmühtigen Haupt Stephano Dobo, so dapferen Widerstand gethan / daß endlich denen Türken die Verzweiflung das Zeichen zum Abzug gegeben / und sagt man / das Amhat Bassa, welchen Aly Bassa mit sich zu diser Belägerung eingeladen / und samt seinem unterhabenden Kriegs-Volk dahingezogen / bey Anblick der so grossen Niederlag / die heisse Zäher vergossen / und sich nit habe enthalten können / denjenigen zuschmächen / welcher Ursach gewesen / daß er einer so grossen / und unaußlöschlichen Schand habe theilhaftig müssen werden. So schreibet auch obbesagter Sambucus, daß nach dem letzten Sturm / so die Belägrte dem rasenden Türken-Schwarm abgeschlagen / einer von den Feinden so hell / daß es Unsere haben hören können / geruffen habe: Ich lobe eüch Agrienser / und wil allzeit bekennen / daß ihr dapfere Soldaten seyet. Solle jedoch zuletzt dise Wort hinzugesetzt haben: Nächstfolgendes Jahr / wollen wir auß dem Winter-Läger widerum zu eüch hieher kommen / und ein vil grössere Mannschaft mit uns bringen / um dardurch den erlitenen Schimpf / und Spott wett zumachen.”⁹⁵

Itt Zsámboki János *Rerum ad Agriam anno MDLII. gestarum narratio* (1553) című műve a forrása, lényegében véve ez Zsámboki ostromleírásának nagyon rövid kivonata. A bekezdés végén viszont szó szerint idézi Ahmed pasa Zsámbokinál olvasható szavait: „Laudo vos Agrienses, ac strenuos semper fatebor. [...] Sed tamen anno insequenti ex hybernis huc referemus castra longe ampliora: vt labem hanc

⁹³ BODOLA Gyula, *Dobó István a magyar költészetben: Függelék: Chiabai: Encomium arcis Agriae. Wittenberg, Kolozsvár, Stief nyomda, 1908, 84–85.*

⁹⁴ CSONKA, Franciscus, *Christianus Schesaeus: Opera quae supersunt omnia*, Budapest, Akadémiai, 1979 (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Series Nova, Tomus IV.), 182–183.

⁹⁵ KNELLINGER III. köt. 1690, i. m. 70–71.

et ignominiam vlti regeramus.”⁹⁶ Dobó Istvánt név szerint is megemlíti, ami azért lényeges, hiszen az egri várkapitány nevét sok más 16–17. századi külföldi szerző elhallgatja.

A 16–17. századi külföldi szerzők 1552-es ostromleírásainak tükrében figyelemreméltó, hogy Knellinger Zsámbokira támaszkodik és nem az Ascanio Centorio-féle ostromleírásra. Ez szintén alátámasztja, amit az egri nők motívum kialakulásáról és fejlődéséről egy korábbi tanulmányomban kifejtettem, hogy tudniillik míg a magyar szerzők a 18. század előtt nem ismerik a Centorio-féle leírást, és az csak a 18. századtól kezd el terjedni, addig külföldön fordított volt a folyamat: a 16–17. században a Centorio-féle leírás dominál, és csak a 17. század második felétől kezd (főképp) Zsámboki János és Istvánffy Miklós forrásként egyre nagyobb teret nyerni.⁹⁷

Ezt követően szerzőnk röviden felidézi Eger 1596-os elfoglalását:

„Aber dises waren leere Troh-Wort. Nit nur ein halb Jahr lang haben die Türken an der empfangenen Wunden zuheilen gehabt; sonder sie haben den Schmerzen biß in das tausend fünf hundert / und sechs und neüntzigste Jahr empfunden; daher sie zuletzt erachtet / daß wann dise Vestung Erla den Christen solte abgenommen werden / der Türkische Groß-Sultan in eigener Person darvor wurde kommen müssen; welches dann auch geschehen: Und hat Mahomet dises Nahmens der Dritte Türkischer Groß-Herr Anno 1596. anderthalb hundert tausend Mann mit sich dahingeführet / mit welchen er die Erlauer gantz wühtsinnig angegriffen / und so lang geängstiget / biß die Soldaten / ohne ihre Obristen / welche krank darnider lagen / durch einen unbesonnenen / und Halsbrechenden Kriegs-Vertrag die Vestung übergeben. Wie blutig aber auch dise andere Belägerung müsse gewesen seyn / ist auß dem abzunehmen / daß innerhalb zweyer Tügen zwölfmal darauf gestürmet worden / und einmahl in einem Angriff der Vezir-Bassa den Turbant von dem Kopf verlohren / auch bey nahe den Erlauern lebendig in die Händ kommen wäre. Den Groß-Türken Mahomet selbstem betreffend / hat er Anfangs allda ein schlechte Ehr aufgehebet; dann als sein Volk in der bey diser Statt erfolgten Schlacht begunte zuweichen / gabe er sich auf die Flucht / und hörete nit auf zuflihen / biß er Constantinopel erreicht; ohneracht doch endlich die Seinige den Sig erstritten / und die eroberte Statt behaubtet haben. Auß der Besatzung / so die Türken in dise Vestung gelegt / kan auch leichtlich abgenommen werden / was dises schon dazumal für ein Platz müsse gewesen seyn: Weniger nit / als zehen tausend Mann seynd zur Beschützung desselben / darinnen gelassen worden.”⁹⁸

Ez is viszonylag rövid leírás, hiszen ez is csak előzmény itt. Mindazonáltal a bekezdés végén nem felejt el hangsúlyozni, hogy Eger már akkor is milyen fontos hely volt – ismét csak azért, hogy a visszafoglalás jelentőségét növelje. Ezután tér rá Eger 1687-es vértelen visszafoglalásának tárgyalására:

⁹⁶ *Rerum memorabilium in Pannonia sub Turcarum imperatoribus a capta Constantinopoli usque ad annum MDC. Bello militiaque gestarum narrationes illustres variorum, et diversorum auctorum.* Recensente Nicolao Reusnero iuriconsulto, et comite palatino caesareo, consil. Sax. Francofurti MDCIII, Recusae Colocae MDCCLXX, 103.

⁹⁷ Lőkös Péter, *Az „egri nők” motívum kialakulása a magyar és az európai irodalomban = Hagymány és megújulás. Életpályák és társadalmi mobilitás a végváriak körében*, szerk. Veres Gábor és Berecz Mátyás, Eger, Dobó István Vármúzeum, 2008 (Studia Agriensia, 27), 45–60.

⁹⁸ KNELLINGER III. köt. 1690, i. m. 71–72.

„Aber was Mahomet der Dritte der Christenheit abgetruhen / das hat Mahomet der Vierte / also wird der jetzt regierende Groß-Türk benamset / deroselben wider abtreten müssen. Wir haben (Gott seye höchster Dank gesagt) Erla den 17. Christmonats-Tag dises jetzt zu End lauffenden Jahrs wiederum in Besitz genommen / und hoffentlich wurden die Türken selbiges das letzte mal gesehen haben. Erla / sag ich / haben wir in Händen / den Platz / dardurch zehen Gespanschaften in Ungaren von dem Türken frey gemacht / und alles Land zwischen der Teyß / und Donau in Ruhe gesetzt worden. Wir haben Erla / und habens ohne Blut-Vergiessung. Da doch in den zwo oberzehnten Belägerungen die Ottomaner gantze Blut-Bäch darvor vergossen. Wir haben es gantz / und unversehret / die Schantzen stehen / die Mauren stehen / die Thürne stehen / die Häuser stehen: Nichts haben die Stuck niedergelegt; nichts das untergelegte Pulver außgeworffen; nichts die Schlag-Kugeln zerrissen; nichts die Brand-Kugeln eingäescheret. Erla ist unser mit einer grossen Anzahl schöner Stucken / neben vilen anderen Kriegs-Vorraht. Erla ist unser auf ein Weis / welche den Türken fast ungebräuchlich / nemlich durch Außhungerung / und gütliche Übergab; dann wer weist nit / daß dises Volk sonsten in der Vorsichtigkeit nit leicht ermanglet / und allzeit nur mit martialischen Kriegs-Zwang muß heraußgetriben werden? So weit haben wir sie gebracht / daß sie in 7. Monaten kein Brot gesehen / daß auch der Bassa selbsten bekennet / das Pferd-Fleisch seye bey ihnen für ein sonderes wolgeschmackes Bißlein gehalten / und für ein Pfund desselben ein Reichs-Thaler außgezahlet worden; der gemeine Mann aber hat zuletzt das Leben mit Kühe-Häuten / ja endlich gar mit Gras-essen erhalten müssen. Dahero dann geschehen / daß auß viertzig tausend Menschen / die sie Anfangs waren / jetzt nur noch vier tausend / so fortziehen kunte / übergebliben. Dises Elend solle erstgemelter Bassa / dem ja nichts anderes / als die starke Eisen-Brecherinn / die Noht nemlich / zur Übergab hat biegen können / mit folgenden Worten beseufft haben: Zwey Ding beschmirtzen mich: Erstlich daß mich mein Groß-Keiser also ohne Hülf verlassen: Zum anderen / daß ich mich / nach einem so harten Kummer-Wesen / welches ich mit den Meinigen außgestanden / meines Kopfs nit versichern kan.

Daß wir also unserem sighaften Jesu / dessen Nahm / wie bey Isaia an dem 9. Capitel zusehen / Admirabilis consiliarius, Der wunderbarliche Rahtgeber / höchsten Dank schuldig seynd / alldieweil er uns dahin angewisen / daß wir die Vestung / nit wie etliche für rahtsam gehalten / mit Gewalt angegriffen / sonder von weitem eingeschlossen gehalten; damit von Noht / und Elend nichts herauß / und von Hülf / und Trost nichts dargegen hineinkommen möchte. Der Außgang bezetüget es / daß diser Anschlag von oben herab gewesen / und scheint / daß gleichwie uns Gott in den vorigen Jahren einen blutigen Weg über die Schantzen / und Ring-Mauren hineine gewisen / anjetzo einen vil leichteren / und ebneren Weg durch die Thor hinein zeigen wolle.“⁹⁹

Pontosan írja le, szinte elragadtatással, hogyan történt a vár megszerzése, kiemelve, hogy a békés átadás Isten műve. Reményét fejezi ki továbbá, hogy most látták utoljára a törökök Egert. Ezt követően röviden visszatér még az 1596-os ostromhoz, és megemlékezik az Eger védelmében részt vett Wilhelm Terska és Johannes Kinski főtitzeokról, akik ellenezték a vár feladását.¹⁰⁰ Végül egy rövid bekezdéssel zárja le Eger tárgyalását:

„So vil von der Bischöfflichen Haupt-Statt / und allzeit hochgeprisenen Vestung Erla: Welche sich den achten Tag Decembris, das ist an dem Fest der Unbefleckten Empfängnuß Mariae, Leopoldo zu

⁹⁹ Uo., 72–74.

¹⁰⁰ Uo., 74–75. – L. ehhez TÓTH Sándor László, *A mezőkeresztési csata és a tizenöt éves háború*, Szeged, Belvedere Meridionale, 2000, 198.

Füssen geleet / und also den hernachkommenden Crönungs-Tag Josephi zu einem freudigen Vor-Abend gemacht. Worauß ich ja nicht unbillich geschlossen / daß hoffentlich seine Täg fast lauter Feyr-Täg seyn werden / weilen so gar der Vor-Abend dopplet gleichsam feyrlich gewesen.¹⁰¹

A továbbiakban reményét fejezi ki, hogy ezután a török békén hagyja Magyarországot, ismét kiemelve, hogy az az örökösödési jog folytán szállt a Habsburg-házra, hiszen eddig sokkal inkább munka-, sőt még inkább gyásnapok voltak ebben az országban.¹⁰² Aminek leginkább az volt az oka, hogy míg a keresztények hajba kaptak Magyarország végett, addig a török a zavarosban tudott halászni és hol itt, hol ott szakított le belőle egy darabot és tette tönkre.¹⁰³ A barokk kori prédikátorok gyakran tették fel a kérdést, hogy miért tudták a törökök sok országot meghódítani és miért lett ekkora a hatalmuk? A válasz most is, mint a korábbi században az, hogy mindenek előtt a keresztény uralkodók közötti viszály, széthúzás, továbbá a keresztények bűnei miatt. A török Isten ostora, amit megérdemelten kapott a keresztény Európa – ez szintén gyakori topikus elem az antiturcica irodalomban.¹⁰⁴

A török pusztításáról szólva (a 80. zsoltár 14. sorát idézve) egy vadkanhoz hasonlítja a törököt, amely pusztította az országot.¹⁰⁵ Ennek a török vadkannak Luther nyitotta meg a kerítést, mert a magyar évkönyvek szerint ez az ínség 1520-ban kezdődött csak igazán, amikor Szulejmán trónra lépett, aki – mint ismeretes – hosszú életet kívánt Luthernek, hogy a zavaros német- és magyarországi helyzetet kihasználva hadi sikereit annál jobban folytathassa.¹⁰⁶ Ezzel nyilván Nándorfehérvár 1521-es elfoglalására utal. Végül most a magyar lázadó és e tévtanításnak a legelőkelőbb védelmezője hívta be a török vadkant Magyarországra (itt ismét Thököly Imrére utal, aki szintén protestáns volt). Csak Istennek köszönhető, hogy Magyarország megmenekült.¹⁰⁷

Majd újfent a trón öröklésének fontosságát emeli ki a királyválasztással szemben: mert ha a királyt továbbra is választanák, az az ország pusztulásához vezetne, hiszen az egyik ezt akarná megválasztani, a másik azt, a török szörnyeteg („das Türkische Unthier”) pedig ismét elragadná a legnagyobb falatot.¹⁰⁸ Ám a magyarok felismerték e veszélyt (itt idéz egy beszámolót az országgyűlésen történekről), amikor elfogadták az örökösödést, mind a katolikusok, mind a protestánsok ujjongtak és örömkönyveket hullattak, „Vivat Rex”-et kiáltottak, mert így az ország ismét a régi boldog állapotba kerül és így a nemes magyarok régi dicsősége ismét virágozni fog. Ezért a herceget (ti. Józsefet) megváltójukként tekintették, aki megszabadítja őket a török rabszolgaságtól.

¹⁰¹ KNELLINGER III. köt. 1690, i. m. 75.

¹⁰² Uo., 75–76.

¹⁰³ Uo., 76.

¹⁰⁴ POHLMANN 1956, i. m. 215–216.

¹⁰⁵ KNELLINGER III. köt. 1690, i. m. 76.

¹⁰⁶ Uo., 76–77. – A lap szélén itt forrásként Hieronymus Orteliusra hivatkozik. Más történetírókra, például Istvánffy Miklósrá, Caspar Ennsre, később is utal.

¹⁰⁷ Uo., 77.

¹⁰⁸ Uo.

December hónap ezért a magyaroknak nem csak a Megváltó születésének hónapja, hanem egy felkentet is hozott számukra.¹⁰⁹ Vagyis a konzekvenciát így vonhatja le az hallgató/olvasó: az örökletes királyság a széthúzás helyett az egységet és ezzel a török feletti győzelmet garantálja.

Ezután visszatér a mottóhoz: József napjait bizonyára nem fogja árnyék vagy sötétség elhomályosítani, hiszen a török félholdja nem újhold már, hanem fogyó hold (bár soha nem is volt telihold). És József napjai olyanok is lesznek „sicut Luna perfecta” (Zsolt, 89,38): ha lemegy a nap, akkor a hold fog világítani, így birodalma mentes lesz a sötétségtől.¹¹⁰ A fény és sötétség ellentétének hangsúlyozásával a jó (a kereszténység, Habsburg-birodalom) és a rossz (török) közötti ellentétet domborítja ki. És remélhetjük, mondja, hogy a két fél császárságból egykor ismét egy egész lesz. Hiszen a római császárok mindig is a teljes országmát tartották kezükben, függetlenül attól, hogy Mohamed¹¹¹ a felét elragadta, hiszen az ehhez való jogot ez a „földrabló” nem vehette el tőlük. A kereszténység számára nagy öröm lesz, ha majd egyszer osztrák kézben láthatja az ismét ragyogó és minden árnyéktól megszabadított földgolyót.¹¹² Ezután elmeséli Elizeus halálának történetét, hogy ti. elment hozzá Joás, Izrael királya. Elizeus íjat és nyilat hozatott vele, rátette a kezét a király kezére, kinyitatta vele a keleti ablakot és kilövette vele a nyilat, majd ezt mondta: „Dises ist der Pfeil deß HErrrens / der Pfeil deß Heils wider Syrien: Und du wirdest das Land Syrien schlagen in Aphec / biß du selbiges aufzehrest” (2 Kir 13, 14–17).¹¹³ Majd párhuzamot von: Joás kelet felé lőtt, József Szent Márton hegyén kardjával kelet felé kereszt alakot suhintott. Vajon ezt nem úgy kell értenünk, hogy a kereszt ellenségének kell majd éreznie ezt? Elizeus Isten nevében tette a kezét a királyra, és ki más teszi erőssé József még gyenge karját a török ellen, ha nem Isten? Ez a lövés az asszírok vereségét jelenti. Megvered Szíriát, mondta a próféta, Isten pedig azt mondja Józsefnek: megvered Törökországot. De legalább is visszaveszi azt a tíz országot, ami egykor Magyarországhoz tartozott (Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Szerbia, Bosznia, Galícia, Lodoméria, Bulgária, Kunország és Szlavónia).¹¹⁴ Ezért a Szent-Márton hegyén tett kardcsapás nem pusztán formalitás volt, Isten most mindent visszafordít, amit évekkal azelőtt Magyarországra mért: II. Lajos királyt tíz éves korában emelték trónra, hasonlóképpen lép most József is tíz esztendősen trónra (aki, mint fent említettem, valójában kilenc éves volt). Lajos magával vitte a sírba a Magyar Királyság szerencsésjét, József most újra felemeli. Isten vezetni fogja kezét, ahogy Szent István kezét is vezette a pogányok ellen, hogy egyik is, másik is kiűzze Isten keresztjének ellenségét Magyarországról.¹¹⁵ Itt

¹⁰⁹ Uo., 77–79.

¹¹⁰ Uo., 80–81.

¹¹¹ II. Mehmed szultánra, Konstantinápoly meghódítójára utal.

¹¹² Uo., 81–81.

¹¹³ Uo., 83.

¹¹⁴ Uo., 83–84.

¹¹⁵ Uo., 84–85.

emlékeztetni kell arra, hogy már Lipótot is úgy tekintették több korabeli prédikációban, röpiratban mint Isten által kiválasztott, segített uralkodót, aki a török elleni háborúban a legjelentősebb eredményeket érte el és ezek az eredmények uralmának isteni megerősítését bizonyítják.¹¹⁶

Az 1663–64-es Habsburg–török háború során a győztes szentgotthárdi csata nem csak a török előrenyomulást állította meg, hanem a császárság tekintélye is megnőtt. Maga Montecuccoli javasolta 1670-ben I. Lipótnak egy (persze minden alapot nélkülöző) Jeruzsálem felszabadítására indított kereszteshadjáratot. Hiszen ki lenne erre alkalmasabb mint I. Lipót? A császárság megújulásának gondolata reneszánszát élte ekkor, ez többek között Abraham a Sancta Clara írásaiban is többször felbukkan.¹¹⁷

Ha a török általi fenyegetettség megnőtt (a 17. második feléig inkább ez volt jellemző), akkor a töröktől való félelem motívuma lett erősebb. Ha viszont a törökök felett aratott dicső győzelemről jött hír, akkor a diadal felett érzett öröm kifejeződése nyert teret. És mivel a barokk korban épp a győzelmek lettek egyre gyakoribbak, ezért e prédikációkban is a győzelem gondolata lesz meghatározó, a katolikus megújulásban magára talált és a töröktől megszabadult „Ecclesia triumphans” szellemének megfelelően.¹¹⁸

Knellinger is kitér erre az első kötet előszavában, amikor azt írja, hogy az első prédikációk még a török betöréséről szóltak, ezek még „Schreck-Predig”-ek voltak, amelyek az akkori hallgatóságnál el is érték a hatásukat, hiszen aggódva és félve hallgatták azokat, mert ekkor még nem tudhatták, hogy az isteni Gondviselés hogyan fojtja el később a török gőgjét. A későbbi beszédek azonban már „Sig-Predig”-ek.¹¹⁹

A prédikáció harmadik részét, az epilogust, a 323. és 324. számú szakasz alkotja. A 323. szakaszban a szokásoknak megfelelően röviden összefoglalja a beszéd tartalmát, a 324-ben pedig arról ír, hogy József is a birodalom gyarapítója lesz, ahogy atyja is az. Hiszen már József neve is azt jelenti héberül: ’Isten gyarapítson’. Most remélhetőleg a keleti országokban is újra teret nyer a katolikus hit és ebből következően a mennybe is sokkal több lélek jut.¹²⁰

Az epilogus szerves része az ima is. Herzog kiemeli: „[...] die Prediger des 17. und 18. Jahrhunderts [schließen] immer wieder mit dem Aufblick aus dem dunklen ’Angsthaus’ dieser Zeit in die Ewigkeit, empor in die verheißene ewige Glückseligkeit. Das Letzte ist die Sehnsucht, jenes barocke Sursum corda, dem in den großen sakralen Decken- und Kuppelmalereien die himmlischen Sphären weiter, heller und immer verklärter sich auftun.”¹²¹ Szerzőnk itt is követi a szabályokat, amikor

¹¹⁶ SCHUMANN 2003, i. m. 349.

¹¹⁷ ARETIN, Karl Otmar Freiherr von, *Die Türkenkriege als Traditionselement des katholischen Europa = Tradition, Norm, Innovation: Soziales und literarisches Traditionsverhalten in der Frühzeit der deutschen Aufklärung*, Hg. von Wilfried Barner unter Mitwirkung von Elisabeth Müller-Luckner, München, R. Oldenbourg, 1989 (Schriften des Historischen Kollegs, Kolloquien, 15), 23–24.

¹¹⁸ POHLMANN 1956, i. m. 212–213. L. még BARBARICS 2000, i. m. 360–361.

¹¹⁹ Uo.

¹²⁰ Uo., 86–87.

¹²¹ HERZOG 1991, i. m. 250.

így fohászkodik: „Und endlich ist bey diser Predig von der höchst-erfreülichen Crönung Josephi unser schließliche Bitt / daß ihme GOtt nach diser irdischen Cron einmals die himmlische auf das Haupt setzen; uns aber auch alle / samt ihme / und noch vilen anderen Seelen / so unter seiner glücklichen Herrschung zu dem allein seeligmachenden Glauben werden bekehret werden / zu ewigen Königen in dem Himmel machen wolle. Amen.”¹²²

Összegzőképpen elmondható tehát, hogy Balthasar Knellinger erősen allegorizáló, rétorikai alakzatokban gazdag prédikációja jól illeszkedik a bécsi udvar által folytatott törökellenes propagandába. A jezsuita hitszónok célja egyrészt az alattvalók tájékoztatása volt a török elleni háború sikereiről, többek között a „Türkensteuer” ösztönzése végett, másrészt a Habsburgok örökösödési jogának alátámasztása, népszerűsítése. Azáltal, hogy beszédeit írásban is megjelentette, mindezt nem csak saját hallgatósága ismerhette meg, hanem egy jóval szélesebb kör is, hiszen, mint említettem, a prédikációgyűjtemény első sorban papok számára készült, akik a beszédet saját prédikációikhoz felhasználva tovább adhatták Knellinger gondolatait későbbi korok hallgatóinak is.

LÖKÖS, PÉTER

„Ponam thronum eius sicut dies coeli”

Eine deutsche Predigt des 17. Jahrhunderts über die Krönung Josephs I. zum König in Ungarn und über die Rückeroberung von Eger (1687)

In der Studie wird eine bisher unerforschte deutsche Türkenpredigt des 17. Jahrhunderts (*Predigten Zu Zeit deß Türken-Kriegs Von Anno 1683. In welchen das Christen-Volk Zur Buß / vnd Andacht / Dann auch Zu Lob- vnd Dank-Sprechung Auffgemahnet worden* [München, 1687–1692], Bd. 3: *Fünfzehende Türken-Predigt*) untersucht, in deren Mittelpunkt die Krönung Josephs I. zum König in Ungarn bzw. die Rückeroberung von Eger stehen. Im ersten Teil der Predigt versucht Balthasar Knellinger SJ das Erbfolgerecht der Habsburger mit biblischen Parallelen zu unterstützen, im zweiten Teil redet er über die Rückeroberung der Burg von Eger, da nach ihm Leopold I. die Vertragspunkte von der Übergabe der Burg am Vortag der Krönung von Joseph (am Festtag Mariä Empfängnis) unterschrieb. So war dieser Vortag ein doppelter Feiertag.

Die Predigt stand im Dienst der Antitürkenpropaganda des Wiener Hofes. Das Ziel des bayerischen Kanzelredners war einerseits die Informierung der Untertanen über die Erfolge des Türkenkrieges (unter anderem wegen der Anregung zur Zahlung der Türkensteuer), andererseits die Unterstützung des Erbfolgerechts der Habsburger auf dem ungarischen Thron. Daß er seine Predigten auch im Druck erschienen ließ, konnte seine Ansichten nicht nur seine Hörschaft kennenlernen, sondern ein wesentlich breiterer Kreis auch, da diese Predigtsammlung in erster Linie für die Priester auf dem Land gedacht war, die diese Predigten später als Hilfsmittel für ihre eigenen Predigten benutzen konnten.

¹²² KNELLINGER III, köt. 1690, i. m. 87–88.